

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ТРОЇЦЬКА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

УДК 378.06:316.647.5

**ПРИНЦИПИ ДІАЛОГУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ У РОЗГОРТАННІ
СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ**

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор **СТЕПАНЕНКО Ірина Володимирівна**, Інститут вищої освіти НАПН України, завідувач відділу інтернаціоналізації вищої освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **ВОРОБІЙОВА Любов Сергіївна**, Університет державної фіскальної служби України, завідувач кафедри філософії та політології;

доктор філософських наук, доцент **МИХАЙЛИШИН Галина Йосипівна**, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, проректор з науково-педагогічної роботи;

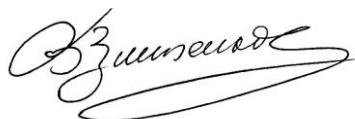
доктор філософських наук, професор **ТРИНЯК Майя Вікторівна**, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, професор кафедри філософії.

Захист відбудеться 31 травня 2017 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, Україна, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, дев'ятий поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, Україна, м. Київ, вул. Бастіонна, 9.

Автореферат розіслано «29» квітня 2017 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

В. В. Зінченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена суттєвими і стрімкими змінами як реального світу, так і уявлень особистості про закономірності його розвитку. Аналіз кардинальних зрушень у взаємозалежному, мінливому світі засвідчує безпрецедентну суперечливість сучасного поступу людства. У цьому суперечливому русі культурна людина, хоча й значно розширила свої можливості в облаштуванні життя, проте доволі проблемно сприймає, розуміє та конструює не тільки перспективи майбутнього, а й стратегії і тактики сьогодення. Швидкоплинний час, «стиснутий» глобалізацією мультикультурний простір значно ускладнюють розуміння особистістю багатовимірної і «плинної» соціальної реальності, взаємозв'язків її компонентів, стосунків усіх суб'єктів простору, які мають досягти взаєморозуміння, від якого, з одного боку, залежить конструктивний характер соціокультурних перетворень, а, з іншого, – розвиток і реалізація продуктивних можливостей людини, її природних властивостей, зокрема діалогічності.

Світоглядна невизначеність і дезорієнтованість людини, ідейні суперечності та колізії суспільної практики стають джерелом зростання агресії, насильства, різноманітних конфліктів і збройних протистоянь. Це особливо відчутно у суспільствах перехідного типу, зокрема в Україні. За таких умов від здатності бути толерантними і вести продуктивний діалог на рівні міжособистісної взаємодії, на рівні соціуму і цивілізації залежать можливості і перспективи стійкого розвитку людини і суспільства.

У сучасному філософському дискурсі вже склалося розуміння залежності характеру соціокультурних перетворень, а також розкриття можливостей людини, її природних властивостей від сформованості культури діалогу у суспільстві. Від діалогу залежить культурний розвиток людини, який останнім часом відбувається в умовах становлення і розгортання культурно-освітнього простору. Останній розуміється у дисертації не як субстанційне місце розташування інститутів освіти і культури, а у сенсі соціального конструктивізму (П. Бергер, Ю. Габермас, К. Герген, Б. Латур, Т. Лукман, Дж. Сьорл та інші) як своєрідний континуум, що має феноменологічну єдність і перманентно твориться, підтримується та відтворюється через взаємодію усіх суб'єктів культурної і освітньої діяльності. Саме таке розуміння культурно-освітнього простору визначає затребуваність принципів діалогу і толерантності у його розгортанні. Ми також спиралися на науковий доробок і інших дослідників, які обґрунтовують наповнення простору людським сенсом (Ф. Вернон, Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, М. Холодна, Ю. Швалб, Г. Челпанов та ін.).

Діалогу, як умові пізнання, реалізації суб'єктності, налагодження стосунків між людьми, завжди приділялася велика увага багатьма вченими минулого та сучасності (Сократ, Платон, Г. Сковорода, В. фон Гумбольдт,

Л. Фейєрбах, Г. Балл, Р. Барт, Л. Бахін, В. Біблер, Є. Більченко, Ж. Бодрийяр, О.-Ф. Больнов, М. Бубер, Н. Бурбулес, Б. Вальденфельс, Л. Виготський, Ж. Дельоз, Ф. Гваттари, В. Гьосле, Г.А. Жиру, Ж. Лакан, Е. Левінас, О. Леонтєв, Ю. Лотман, П. Макларен, Б. Мартене, Дж. Мізероу, Ж. Піаже, Г. Померанц, Ф. Розенцвейг, П. Фрейре, К. Ясперс та ін.). У цій традиції діалогу надається в людському бутті онтологічний статус, а толерантність розглядається як необхідна передумова і умова діалогу.

Проблема толерантності як універсалія сучасної культури і цивілізації, а також її освітній вимір перебуває у фокусі уваги багатьох дослідників, як філософів, так і педагогів (Л. Бобовникова, В. Гараджа, Б. Гершунський, О. Грива, В. Гуцу, О. Довгополова, Є. Зеленов, В. Золотухін, Ю. Іщенко, Л. Кияшко, О. Кресін, В. Малахов, З. Мубінова, В. Новік, Є. Рашковський, О. Сіман, Г. Скубашевська, Е. Соловійов, В. Тишков, М. Уолцер, П. Ульріх, М. Шимановський, О. Яцій та інші). Але у педагогічних дослідженнях переважають прикладні підходи і актуальною залишається потреба філософського обґрунтування толерантності у її атрибутивному взаємозв'язку із діалогічністю і залучення цих принципів у цілі, зміст й організаційно-управлінські умови сучасної освіти.

Ця потреба особливо гостро відчувається в українській освіті, яка ще недостатньо ефективно реагує на вимоги подолання конфліктогенності у суспільстві, а також значною мірою зберегла монологічний, авторитарний і ретрансляційний характер. Потреба цілеспрямованого і системного залучення принципу толерантності у розгортання культурно-освітнього простору відповідає і євроінтеграційним прагненням України, адже цей принцип є основоположним для європейської культури і освіти. Діалог і толерантність необхідні для того, щоб «жити разом у рівній гідності», як це зафіксовано у назві Білої книги з міжкультурного діалогу, затвердженій міністрами закордонних справ країн-членів ЄС у 2008 році. Тут діалог розглядається як ключ до майбутнього Європи і спеціальна увага приділяється вивченню і викладанню міжкультурних знань. Актуалізація цих принципів в українській системі освіти має також сприяти її більш повноцінному входженню і у світовий культурно-освітній простір, який відповідно до Декларації принципів толерантності, що була прийнята ЮНЕСКО у 1995 році, розгортається саме на цих засадах, оскільки принцип толерантності був визнаний необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів.

Відповідно до доленосної значущості ідей діалогу і толерантності вони все більше залучаються у контекст теоретичного і практичного осмислення модернізації освіти із врахуванням вимог соціально-культурної й освітньої глобалізації (В. Андрущенко, З. Бауман, У. Бек, М. Бойченко, Л. Воробйова, Е. Герасимова, А. Гантінгтон, Е. Гідденс, В. Даренський, А. Єрмоленко, В. Зінченко, М. Кастельс, С. Клепко, К. Корсак, В. Кремень, С. Курбатов, В. Кушерець, В. Лекторський, В. Огнев'юк, С. Пролеєв, Р. Робертсон,

В. Рябченко, З. Самчук, П. Саух, Ю. Скиба, Н. Скотна, В. Стьопін, А. Суббето, Е. Тоффлер та ін.).

Синергетичному, історико-філософському, контекстуальному й інтеркультурному вимірам розвитку особистості як суб'єкта діалогічної взаємодії та проблемі інформативно-екзистенціональної комунікації *Homo educandus* упродовж останніх десятиріч присвячено чимало наукових розвідок вітчизняних дослідників, з-поміж яких: В. Бех, Н. Бойченко, О. Гомілко, Л. Горбунова, В. Вашкевич, О. Дольська, М. Култаєва, Г. Михайлишин, Л. Панченко, Н. Радіонова, О. Скубашевська, І. Степаненко, Т. Троїцька, М. Триняк, А. Ярошенко та ін. Для аналізу тенденцій розгортання культурно-освітнього простору, можливостей і потенціалу мультикультурної освіти як передумови культурно-освітнього єднання її суб'єктів був залучений доробок таких дослідників, як В. Болгаріна, О. Джуринський, І. Зязюн, Д. Ліхачьов, І. Лощенова, Є. Ляска, В. Макаєв, В. Межуєв, Л. Пронина, І. Сікорська, Ч. Тейлор, М. Триняк, Л. Філіпович, С. Черепанова та інші.

Висвітлення організаційно-функціональних завдань формування культурно-освітнього простору збагатили досягнення Є. Бондаревської, В. Борисенкова, Ю. Голуба, І. Драч, С. Калашнікової, В. Лугового, Н. Лумана, В. Молодиченка, О. Слюсаренко, Ж. Таланової, Т. Ткач, А. Цимбалару. Дослідження становлення суб'єктності людини в процесі навчання та зростання її духовності, а також інституційного забезпечення умов цього зростання спираються на ґрунтовний доробок Є. Андроса, Т. Андрущенко, М. Бердяєва, М. Булатова, М. Боуена, І. Вельша, Г. Горак, К. Драйка, П. Друкера, Г. Йоаса, Г. Йонаса, Л. Кіященко, А. Колодного, С. Крилової, С. Кримського, Д. Леонтєва, Ж.-Ф. Ліутара, М. Ліпмана, В. Малахова, А. Маслоу, Е. Морена, Е. Муньє, В. Муляра, П. Наторпа, Х. Ортегі-і-Гассета, В. Петровського, А. Печчеї, С. Подмазіна, Е. Помиткіна, М. Поповича, В. Табачковського, Т. Троїцької, І. Степаненко, С. Франка, В. Франкла, Е. Фромма, М. Фуко, Н. Хамітова, А. Швейцера, М. Шелера, Л. Шестова та інших.

Незважаючи на значний обсяг наявних наукових публікацій щодо зазначеної проблеми, вона залишається ще далеко не вирішеною. Діалог, діалогічність і толерантність, із точки зору їх концептуального й функціонального навантаження, тільки починають утверджуватись у науковому постнекласичному знанні в якості системоутворювальних принципів науково-освітніх концепцій та особливих форм організації дисциплінарного, міждисциплінарного знання і проблемно-орієнтованих досліджень. Аналіз діалогічності й толерантності як специфічних ціннісно-сміслових принципів і конструктів життя *Homo sapiens*, *Homo dialogicus* та *Homo sapientis* ще не стали провідним методом отримання нового знання. Нестача ціннісного наповнення діалогу і толерантності універсальними смислами культури й етики, їх залучення до функціонування освіти переважно як додаткових компонентів формування життєвих і професійних

компетентностей людини, або як допоміжних засобів освітніх технологій розвитку евристичності та багатозначності тлумачень цих понять у різних дискурсах ускладнюють не лише цикл методологічних перетворювальних дій, а й пізнавального інструментарію дослідження (концептуалізація, визначення предмета, його теоретизація, аналіз, синтез, інтерпретація, оцінка та презентація результатів).

Наукове знання, зокрема щодо діалогу і толерантності, не може збільшуватися за рахунок нового без їх розгляду в онтологічному аспекті, без «додолучення» людини діалогічної до конкретної темпоральної та просторової картини минулого, сучасності й майбутнього. Філософська репрезентація діалогу у розгортанні культурно-освітнього простору має значні напрацювання, зокрема в філософії освіти, і має бути доповнена аксіологічним, онтологічним та праксеологічним вимірами конкретної історичної реальності та глибинним синтезом діалогу культур минулого і майбутнього.

У теоретичних дослідженнях та практичному досвіді «суспільства знань» суттєво актуалізується потреба в підсиленні ціннісно-сміслових орієнтацій освіти для стійкого розвитку суспільства та інноваційного саморозвитку особистості, її креативних пізнавальних здатностей. У свою чергу, це передбачає цілеспрямоване розроблення і впровадження стратегій реалізації діалогічності усіма суб'єктами освіти у зовнішньому освітньому середовищі та при розгортанні суб'єктності особистості, зростанні її культурної ідентичності, універсалізму і праксеологічного піднесення.

Діалог і толерантність заслуговують на особливу увагу в контексті мультикультурної освіти, яка має стати культурно-освітнім простором, що охоплює на об'єктивному рівні усі складові освіти, науки та культури (інституції, культурно-освітні заклади, організації, рухи, родини тощо) і на суб'єктивному рівні спрямовує діалогічність людини за структурно-особистісними компонентами її розвитку (світоглядно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивно-оцінний).

Отже, головним призначенням досліджень діалогу і толерантності у новому контексті розвитку сучасної культури й освіти слід вважати системне забезпечення ефективного функціонування культурно-освітнього простору та реалізація діалогічності особистості у такий спосіб, щоб цей простір поставав як континуум інституційного, інтелектуально-етичного і духовного життя Homo educandus. Існує гостра потреба у нових концепціях, стратегіях і механізмах становлення культурно-освітнього простору і його розгортання як складноорганізованої системи, розроблених на основі сучасної рецепції вже наявних філософських концепцій діалогу і толерантності як впливових чинників формування і функціонування культурно-освітнього континууму.

Зазначені обставини та високий рівень теоретичної, методологічної і практичної значущості проблеми зумовили вибір теми дослідження: «Принципи діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось у межах комплексної теми кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя», затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України №732 від 27 жовтня 2006 р. і грантової розробки молодих учених Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького «Теоретико-методичний супровід діалогової взаємодії релігійних ідентичностей у культурно-освітніх практиках народів Північного Приазов'я» (державний реєстраційний номер 0116U006913, 2016 р.).

Об'єктом дослідження є процес розгортання сучасного культурно-освітнього простору.

Предметом дослідження постає концептуально-методологічний потенціал діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору.

Метою дослідження, яка детермінує дослідницьку стратегію роботи, є здійснення філософського обґрунтування діалогу і толерантності як концептуально-методологічних принципів розгортання сучасного культурно-освітнього простору і розкриття їх конструктивного потенціалу на інституційному та особистісному рівнях освітньої практики.

Загальна мета конкретизується у специфічних дослідницьких завданнях:

- на основі аналізу стану розробленості проблеми діалогу і діалогічності у предметному полі дослідження визначити провідні усталені і перспективні проблемні та концептуально-методологічні лінії філософського дискурсу діалогу і діалогічності людини;

- здійснити критичний аналіз історії розробки ідей діалогу і толерантності у філософсько-освітньому дискурсі і розкрити синтезуючу роль філософської рефлексії у метатеоретичному баченні процесів, у діалозі цінностей минулого і сьогодення, взаємозв'язку традицій і новацій в гуманітарній спадщині;

- визначити внутрішній взаємозв'язок толерантності та діалогу як феноменів культури й освіти, а також їх первинні смисли і функції як імперативів культурного пізнання і взаємодії зі світом;

- розкрити контекстуальну зумовленість діалогу і толерантності та визначити онтологічні детермінанти діалогічності як синтезу суб'єктності і соціальності Homo educandus;

- систематизувати у предметному полі філософії освіти комплекс культурно-антропологічних, соціальних та гносеологічних ціннісно-смыслових орієнтацій суб'єктів культурно-освітнього простору та експлікувати його розгортання як вияв його принципової діалогічності та діалогічного розширення індивідуального простору;

– обґрунтувати і розкрити конструктивний потенціал діалогу і толерантності в культурно-освітньому просторі та його основних вимірах – об'єктивному та суб'єктивному, методологічному і світоглядному, екзистенційному і інституційному;

– дослідити культурно-духовний вектор діалогізації освітнього простору особистості та роль принципів діалогу і толерантності у духовному зростанні суб'єктів пізнання і діяльності;

– розробити теоретичний конструкт культури діалогу: визначити культуровідповідні умови діалогу в культурно-освітньому просторі, розкрити значущість філософської культури для збагачення культурності діалогу та з'ясувати праксеологічний сенс культури діалогу у розгортанні культурно-освітнього простору.

Методи дослідження. Досягнення мети дослідження і поставлених завдань зумовило необхідність застосування метатеоретичної рефлексії, що дозволила проаналізувати й синтезувати розробки загальнофілософських, соціально-філософських, філософсько-освітніх та загальнонаукових підходів і принципів в обраному предметному полі. Метатеоретична рефлексія дозволила також виявити первинні смисли і функції діалогу і толерантності як імперативів культурного пізнання і взаємодії зі світом.

У дисертації застосовано методологію проблемно-орієнтованого дослідження, що уможливило поєднання на засадах взаємодоповнення філософської аналітики та теоретичної реконструкції, феноменологічного підходу і контент-аналізу, інтерпретацію та реінтерпретацію, системно-теоретичний і синергетичний підходи, герменевтику та загальнонаукові методи (метааналіз, інтеграція, компаративістика, узагальнення, теоретичне моделювання та ін.). Використання методу філософського діалогу, який постає предметом аналізу та міждисциплінарного синтезу, надав змогу залучити до дослідження досвід творення ціннісно-сміслового знання і культурно-освітніх практик, а також концептуалізувати результати історичних, культурологічних, педагогічних та соціологічних розвідок для конструювання діалогічної взаємодії в культурно-освітньому просторі.

Діалектичний метод використано для розкриття суперечливих взаємозв'язків у діалозі цінностей минулого і сьогодення, традицій і новацій, національного і глобального, суб'єктивного і об'єктивного, інституційного та індивідуального у розгортанні культурно-освітнього простору.

У дисертації також використані діалектичні принципи сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного і логічного, єдності одиничного, особливого і загального.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні філософського обґрунтування діалогу і толерантності як концептуально-методологічних принципів розгортання сучасного культурно-освітнього простору і розкритті їх конструктивного потенціалу на інституційному та особистісному рівнях освітньої практики. На цих підставах розроблено метатеоретичну концепцію діалогічного конструювання сучасного

культурно-освітнього простору на основі системної інтеграції принципів діалогу і толерантності у його розгортання та використання конструктивного потенціалу інформативної і екзистенціальної взаємодії суб'єктів простору у становленні культурно-освітнього континууму.

Наукова новизна конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

– на основі метатеоретичної рефлексії дискурсу діалогу і діалогічності, що розгортається у різних предметних полях і практиках (філософських, загальнонаукових, освітніх, релігійних, повсякденних), визначено їх як світоглядні та методологічні принципи конструювання і дослідження сучасного культурно-освітнього простору; обґрунтовано, що вони повинні мати наскрізну представленість в усіх його теоретико-методологічних складових – змістовних, нормативних, методичних, технологічних, дидактичних, функціональних тощо;

– обґрунтовано і розкрито принципovu єдність смислів толерантності у загально-науковому, в операційно-діяльнісному та в філософському вимірах. Ця єдність полягає в тому, що в умовах зростання мультикультурності культурно-освітнього простору толерантність постає світоглядним і практичним принципом дії і діалогічної взаємодії людини у ньому; актуалізація принципу толерантності зумовлена подвійним прагненням – забезпечення безпеки життя у світі розмаїття культур і добровільного пізнання і засвоєння цього розмаїття для розширення своїх життєвих можливостей на інтерсуб'єктивних засадах;

– розкрито специфіку сучасного діалогу як такого, що набуває в «онтологічному повороті» рис соціологізаторства, визначено причини ускладнення діалогічних побудов у різних просторах реальності, що пов'язані зі збільшенням обсягу суб'єктивних презентацій та соціальних ідентичностей, зі зміщенням акцентів діалогу з інформативної складової у бік ціннісно-сислової та екзистенціально-праксеологічної; актуалізовано його функції як інтегратора й конструкта пізнавальних, комунікативних і праксеологічних компетентностей Homo educandus (суб'єктність, соціабельність, інтеркультурність);

– на підставі комплексного аналізу концепцій і стратегій, що набули поширення у сучасному культурно-освітньому просторі (мультикультуралізм, інтеркультурність і транскультурність, крос-культурність, націоналізм, концепція глобально-орієнтованої освіти, ідеї асиміляції й акомодатії та ін.), виявлено закономірності їх реалізації та запропоновано через діалогічні стратегії виокремити універсальні й загальнолюдські смисли і здійснити інтелектуально-евристичне, консенсуально-етичне, духовно-естетичне наповнення системних параметрів культурно-освітнього простору;

– обґрунтовано, що принципова діалогічність надає культурно-освітньому простору принципової багатовимірності. Діалогічно сконструйований культурно-освітній простір представлено як діалогічно-

організований континуум, що має такі виміри: онтологічно-інституційний (є соціально сконструйованим ландшафтом (єдністю місця і конфігурації) інтерактивного функціонування і взаємодії інституцій науки, освіти і культури); процесуально-діяльнісний (як динамічний процес інформативно-освітньої і прагматично-педагогічної взаємодії між освітніми, науковими, культурно-просвітницькими закладами і всередині них по розробці, акредитації і реалізації освітніх програм, навчальних курсів і планів, організації освітнього процесу і забезпечення його якості тощо); суб'єктно-комунікативний (як динамічний процес інформативно-прагматичної і екзистенційно-праксеологічної взаємодії суб'єктів, які презентують культурно-освітнє розмаїття), феноменологічно-цільовий (має діалогічно визначені спільні соціально-значущі культурні-освітні-наукові цілі, пріоритети і принципи вирішення поставлених завдань). Культурно-освітній простір є відкритим і динамічним континуумом, що характеризується зв'язком та єдністю, неперервністю, відтворюваністю і відносною сталістю своїх компонентів та водночас здатністю суб'єктів діалогічного конструювання (інституційних та не інституційних, колективних та індивідуальних) трансформувати себе і творчо реагувати на виклики світу, що стрімко змінюється;

– культуру діалогу інтерпретовано як праксеологічний маркер і конструкт зростання духовності суб'єктів простору; розкрито характер культури діалогу як інтеграції інтелектуальних, етичних і духовних цінностей, норм і умов інформативно-екзистенціальної взаємодії суб'єктів культурно-освітнього простору та доведено доцільність підсилення її філософською культурою.

Набуло подальшого розвитку:

– осмислення процесу діалогізації вищої освіти, яке доповнено а) теоретичними розробками діалогічних стратегій культурно-освітнього простору вищої школи; б) прикладами імплементації ідеї діалогу і толерантності в науково-освітні проекти, зокрема «Діалогічні універсалії релігійної етики у культурно-освітніх практиках народів Північного Приазов'я»; в) контекстуальними експлікаціями механізмів впровадження діалогіки у науково-освітні, просвітницькі проекти, програми та стратегії культурно-освітніх інституцій і практик; г) обґрунтуваннями та рекомендаціями організації і проведення комунікативних практик;

– розкриття тенденцій розгортання діалогічної взаємодії в інституційному системному параметрі культурно-освітнього простору, а саме виявлено «зони непорозуміння», що ускладнюють інформативно-екзистенціональну взаємодію суб'єктів освіти – репрезентантів різних культур;

– визначення напрямів розгортання діалогіки навколо векторів життєдіяльності суб'єктів пізнання і соціально-духовного зростання;

– обґрунтування діалогічних характеристик духовності (єдність і взаємозв'язок внутрішнього та зовнішнього світів, усезагальність, існування

духовності як ідеальності, як міри розвитку життєвих компетентностей, інтеркультурності і людиномірності), без урахування яких у предметності та процедурності культурно-освітнього простору його розгортання як людиномірного континууму є неможливим;

– узагальнення досвіду культурно-освітніх практик, зокрема школи «Діалог культур» В. Біблера, деяких проектів сучасної вищої школи України, у яких духовність через діалог набуває рис інтеркультурності, а суб'єкти культурно-освітнього простору – свободи, динамічності, інтелектуальності, консенсуальної етичності.

Уточнено:

– основні вектори осмислення діалогу й толерантності на підставі ціннісно-сислового синтезу евристичних традицій і новацій щодо ролі і сутності цих феноменів у гуманітарній спадщині та розширено спектр теоретико-методологічних рецепцій можливостей включення діалогу і толерантності у сучасні культурно-дидактичні і культурно-освітні практики;

– понятійний статус термінів «діалог», «толерантність», «комунікація», «культурно-освітній простір» та встановлено когерентні зв'язки цих термінів із родовими явищами, сутність яких вони відображають, та з категоріями філософії і категоріями інших наук, які вона використовує.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони сприяють формуванню нового дослідницького напрямку у межах сучасного філософсько-освітнього дискурсу, а саме становленню теорії розгортання культурно-освітнього простору на основі принципів діалогу і толерантності. Дисертаційне дослідження поширює методологічний потенціал засадничих принципів діалогу і толерантності в евристичних перспективних пошуках і подальших аналітичних розвідках. Положення та висновки дисертації сприяють розробці методологічного інструментарію для міждисциплінарних досліджень основних векторів розгортання соціально-культурних і культурно-освітніх перетворень у сучасній Україні та в інших державах світу, дозволяють збагатити методологію конкретно-наукових і практико-орієнтованих пошуків та методологію саморозвитку особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності, пов'язаній з філософсько-освітньою проблематикою;

– у концептуалізації та стратегічному моделюванні, проектуванні і плануванні культурно-освітньої і громадянсько-виховної діяльності;

– в організації комунікативної взаємодії в культурно-освітніх практиках соціального простору;

– у науково-освітньому процесі навчальних закладів, а саме можуть слугувати підґрунтям для підготовки науково-освітніх програм, методичних матеріалів, підручників і навчальних посібників з філософії, філософії освіти, соціальної філософії, дисциплін гуманітарного циклу та проблемно-орієнтованих спецкурсів, спрямованих на подальше розширення програм

розвитку інноваційного потенціалу громадян України та їх входження у світовий культурний простір.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною аналітичною роботою. Висновки та положення наукової новизни розроблені на основі результатів дослідження. У розділі колективної монографії № 2 особисто автору належить 70% у частині визначення можливостей і меж мультикультурної освіти, у розділі монографії № 3 автору належить теоретичне обґрунтування ролі корекційних чинників гармонізації культурно-освітнього простору (80%), у розділі монографії № 4 автору належить 70% матеріалу, що пов'язаний з обґрунтуванням людиновимірної предметності діалогу. У публікації № 5 дисертанту належить визначення суті нової парадигми освіти в умовах глобальних ризиків (80%). У статті № 6 автор особисто концептуалізує нову освітню методологію з точки зору її ціннісного наповнення (70%). У публікації № 10 у 50% матеріалу автор особисто розкриває освітньо-культурологічну спрямованість сучасної методології. У публікаціях в іноземних виданнях 80% матеріалу належить автору, в яких він розкриває проблеми ресемантизації концепцій мультикультурного діалогу (№ 21) та проблеми теорії і колізії практики толерації інтеркультурного міста (№ 22). У публікації № 28 особисто автору належить 50% матеріалу, пов'язаного з обґрунтуванням теоретико-методичного супроводу імплементації принципів діалогу і толерантності в релігійне життя України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, використовувалися в процесі викладання дисциплін філософсько-гуманітарного циклу («Філософія», «Філософія толерантності», «Релігієзнавство», «Психологія релігії», «Конфліктологія», «Логіка», «Методологічні та теоретичні проблеми психології» та ін.), на «круглих столах», міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (м. Дніпропетровськ, 2010 р.); III Міжнародному науковому Приазовському болгаристичному семінарі «Болгари Північного Приазов'я: традиції та інтеркультурність» (м. Мелітополь, 2011 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Духовність у становленні та розвитку особистості» (м. Вінниця, 2012 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Антропологічні виміри науки й освіти: досягнення та перспективи» (м. Мелітополь, 2012 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Треті сіверянські соціально-психологічні читання» (м. Чернігів, 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (м. Мелітополь, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія ставлення людини до життєдіяльності: проблеми і перспективи»

(м. Владимир, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи» (м. Мелітополь, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти» (м. Мелітополь, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (м. Харків, 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «V Приазовський болгаристичний семінар» (м. Мелітополь, 2014 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (м. Мелітополь, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеркультурний діалог полікультурного міста: межі і можливості» (Польща, м. Лодзь, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному поліетнічному суспільстві» (м. Мелітополь, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Християнська етика в історії України і сучасний діалог світоглядно-духовних ідентичностей» (м. Мелітополь, 2014 р.); IV Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (м. Мелітополь, 2015 р.); Всеукраїнському форумі «Мелітополь інтеркультурний: джерела та горизонти діалогу» (м. Мелітополь, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації» (м. Харків, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія» (м. Вінниця, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тьюторство як засіб реалізації принципу індивідуалізації в освіті» (м. Київ, 2017 р.) та інших.

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження відображено у 53 публікаціях, серед них 1 одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 16 статей у наукових фахових виданнях з філософських наук, 11 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування, 22 публікації в інших наукових виданнях, тези та матеріали виступів на наукових конференціях, навчально-методичні розробки.

Кандидатська дисертація на тему «Становлення та розвиток толерантності в етноконфесійних відносинах сучасної України» захищена у 2010 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, чотирьох розділів (9 підрозділів), висновків та

списку використаних джерел (521 позиція). Загальний обсяг дисертації – 431 сторінок, із них основна частина дисертації – 370 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми, розкрито суперечності пізнавальної ситуації, визначено мету та основні завдання, об'єкт та предмет дослідження, схарактеризовано наукову новизну результатів дослідження, його методологічні засади, окреслено можливості теоретичного і практичного впровадження результатів роботи, наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію результатів, публікації і структуру роботи.

У **першому розділі «Методологічні орієнтири дослідження діалогу і толерантності: філософська рефлексія подолання монологічності освіти»** на основі аналізу сукупності ідей, підходів, дискурсів щодо діалогу та діалогічності й нових фактологічних даних у предметному полі дослідження виявлено концептуально-методологічні зміни у дослідженнях і реалізації діалогу, розкрито специфіку предмета теоретичного аналізу в площині філософської рефлексії і визначено методологічні орієнтири дослідження діалогу і толерантності як принципів і механізмів розгортання культурно-освітнього простору.

У **підрозділі 1.1. «Концептуальні зрушення у філософському розумінні діалогу і діалогічності людини»** на основі здійсненої філософської (світоглядної, експліцитно-узагальнюючої) рефлексії, когнітивного аналізу діалог схарактеризовано як структурний елемент методологічних засад науки. Встановлено, що розуміння діалогу і толерантності по-різному презентується у філософських, загальнонаукових, освітніх, релігійних, повсякденних дискурсах і практиках, а також змінюється просторово й темпорально. У різних дисциплінарних дослідженнях та у реалізації й самореалізації особистості на практиці діалог представлено способом пізнання і вдосконалення інтерперсонального, міжособистісного, соціально-групового, соціетарного і планетарного світу та механізмом усвідомлення людиною об'єктивної цінності своєї ідентичності, розуміння її своєрідності, зміни характеру сприйняття життя.

Філософський дискурс щодо діалогу, на відміну від інших дискурсів, будучи незаангажованим визначеністю і пов'язаний з аналізом численних подій, їх варіацій, є принципово плюралістичним, поліфонічним. Йому властиве діалогічне розмаїття гносеологічних, аксіологічних, онтологічних, праксеологічних концептів. Філософське «вписування» людини у новий світовий контекст орієнтовано на збереження коректності, прозорості, логічної когерентності і смислового значення.

Обґрунтовано, що з позицій наукової рефлексії, як самоусвідомлення науки, зокрема у пізнанні діалогу і толерантності, суттєвими змінами та орієнтирами в експлікації методологічних засад відкриття нового знання

щодо діалогу, діалогічності і толерантності слід вважати звернення до життєвого світу суб'єктів діалогу, використання філософських ідей і категоріальних смислів, сприймання істини як такої, що залежить від соціально-операціональних норм і правил буття людини, в яких образ людини постає цілісністю. У цьому сенсі філософія є пролонгемою нових дослідницьких механізмів (міждисциплінарність, проблемно орієнтованість, трансдисциплінарність, контекстуальність, «нова раціональність», проліферація та комплементарність підходів і т.п.).

Акцентовано увагу на функціональному призначенні діалогу, суть якого зумовлена метою-ідеалом – досягнення взаєморозуміння у ситуації культурного розмаїття і суперечностей, соціальних і міжособистісних конфліктів, зокрема і тих, що існують у царинах освіти і науки. Толерантність, як відкритість і повага до Іншого є необхідною передумовою діалогу. У такому розумінні діалог і толерантність мають посідати у теоретико-методологічних засадах освіти і науки чільне місце як провідні принципи поряд із методами, змістом, законами, закономірностями, функціями, нормами.

Підрозділ 1.2. «Діалог у філософсько-освітньому ретроспективному огляді» присвячений ціннісно-смісловому синтезуванню творчих традицій і новацій щодо розуміння ролі і суті діалогу й толерантності. З'ясовано основні вектори осмислення цих феноменів у гуманітарній спадщині. З точки зору філософії, діалог і толерантність, представлені гуманістикою, проаналізовано у системі ціннісно-світоглядних, експліцитних, узагальнюючих, рефлексивно-оцінних функціоналів. Проведений аналіз показав, що частина гуманітарних праць ґрунтовно розкриває загальнометодологічний і конкретно-методологічний потенціал діалогу і толерантності, а саме їх конструктивно-евристичні, координаційні, синтезуючі, логіко-методологічні можливості. Встановлено, що для сучасних досліджень діалогу характерними є міждисциплінарний підхід та загальна антропологічна спрямованість.

Докладно проаналізована рефлексія діалогу в антропологічно орієнтованій філософії. Особлива увага приділена творчості Г. Сковороди, як репрезентанта традиції сократівського діалогу і української традиції філософії серця. Розкрито значення ідей Г. Сковороди для розроблення і реалізації діалогічних стратегій освіти як гуманістичних. Важливим методологічним орієнтиром для нашого дослідження стало те, що Г. Сковорода розробляє не абстрактну концепцію гуманізму, а смисложиттєво праксеологічну. Головне призначення своєї філософії він вбачає в обґрунтуванні щастя людини як складного (і по суті діалогічного) шляху до себе, до своєї «сродної» праці, до знаходження Бога у глибинах свого серця, досягнення «веселія сердечного». Головними знаряддями на цьому діалогічному шляху є самопізнання, боротьба за «чисте серце» у собі, знаходження свого покликання і призначення. Вартий імплементації у контекст діалогізації сучасної освіти людиновимірний імператив, який

Г. Сковорода формулює в порадах учителю: пізнай себе, пізнай людину, знайди в ній людське, а потім у діалозі-майєвтиці розвивай.

У контексті екзистенційно-онтологічного підходу, виявлено багатогранну феноменологію діалогу і такі його особливості та принципи, як: відкритість, інтерсуб'єктивність, суб'єктність, поліфонічність, позазнаходжуваність, антиномізм, органіцизм, контекстуальність, парадоксальність, інтерпретативність (герменевтичність), синергетичність, недиз'юнктивність тощо. Ці основоположні характеристики набувають значного доповнення в особистісно-орієнтованих психологічних і педагогічних концепціях за рахунок урізноманітнення видів діалогічної взаємодії. Одним із основних принципів діалогу (який був розроблений у межах гуманістичної психології, насамперед К. Роджерсом та А. Маслоу) визнається принцип прийняття партнера таким, яким він є, разом із орієнтацією на його найкращі риси, реальні та потенційні найвищі досягнення, на перспективи, які перед ним відкриваються.

Виявлено певні смислові розбіжності між поняттями «потенціал» і «можливість», що принципово важливе для розгортання культурно-освітнього простору. Саме відповідним чином сконструйований простір, який за таких умов є формою об'єктивації культурних і соціальних смислів, створює культуровідповідні умови для перетворення потенціалу суб'єктів в їх можливості. Розкрито взаємозв'язок діалогічного принципу із принципом трансгресії та імовірнісним мисленням. Діалогічний принцип допомагає людині вийти за межі нерозв'язаних протиріч у більш широкий спектр можливостей їх вирішення. У контексті подолання дисциплінарних, парадигмальних, культурних та інших кордонів і обмежень релевантним є принцип трансгресії (Г.А. Жиру). У просторі «між» і «транс» змінюється модальність складного мислення – воно стає імовірнісним (Л. Горбунова). У цьому теоретичному контексті обґрунтовано доцільність застосування філософської рефлексії як метатеоретичної основи синтезування традицій і новацій, як метатеоретичного засобу об'єктивного, «понадпредметного» бачення процесів у діалозі цінностей минулого і сьогодення.

Здійснений аналіз визначень діалогу і толерантності як елементів теоретико-методологічних і духовно-етичних засад підтвердив їх фундаментальне і функціональне значення і призначення як принципів, які є суб'єктивно основоположною вимогою і передумовою мислення і поведінки особистості (максимою), а об'єктивно – провідною духовно-практичною нормою людського спів-буття. Це значення зумовлене функціональністю діалогу, по-перше, як способу пізнання світу; по-друге, як способу перебудови світу і творення нового; по-третє, як незамінного механізму вирішення суперечностей, усунення конфліктів і насильства в комунікаційній сфері життя людей; по-четверте, як реалізації людиною своєї природної якості – діалогічності, а також тієї ролі, яку у процесі діалогізації виконує толерантність.

Встановлено, що для пошуку людиною адекватних шляхів діалогізації і реалізації діалогічності необхідно розглянути широкий контекст мультикультурного суспільства. У цьому сенсі на особливу увагу заслуговує аналіз становлення культурно-освітнього простору, який функціонально об'єднує зусилля щодо культурного розвитку учнів і культурно-освітніх інституцій. Діалог у такому розумінні постає способом збільшення «обсягу» культури в освіті та активізації діалогічних інтенцій і поведінки в культурно-освітній діяльності, а філософський діалог – механізмом смислотворчості та аксіології.

Рефлексія гуманітарної спадщини щодо осмислення феноменів діалогу й толерантності суттєво доповнила провідні методологічні позиції та розширила спектр теоретико-методологічних рецепцій включення діалогу і толерантності у сучасні культурно-дидактичні і культурно-освітні практики. Доведено необхідність філософської рефлексії, що запобігає перенесенню і копіюванню світосприйняття представників різних культурних систем, епігонству, ремінісценції.

У підрозділі 1.3. «**Реінтерпретація толерантності: філософсько-освітнє осмислення можливостей і меж**» аналіз значущості та невичерпності феномена толерантності розпочато із розгляду генези її історичних форм, зокрема періоду Античності та Середньовіччя. Сучасні дослідники не мають єдиного погляду на зародження, джерела, історію та зміст принципу толерантності, але ми поділяємо позицію тих, хто ці витoki вбачає у демократичному житті античного полісу. Тут ми погоджуємося із Ю. Іщенком, що «відсутність тематизації толерантності можна інтерпретувати як абсолютну її присутність, тобто таке виявлення, що не становило проблеми з її втіленням». Встановлено, що незважаючи на певну обмеженість толерантності протягом перших етапів її розвитку, зокрема у прагненнях добродійності демократичного поліса для усіх і в «широкій» терпимості XV-XVI століть, толерантність набуває рис духовно-моральнісних пошуків єдності та злагоди. Водночас, історичні, культурологічні та психологічні дослідження виявляють наявність у людській психіці архаїчних «шарів» нетерпимості (Є. Рашковський), які укорінені в онтологічному механізмі самовизначення людини через протиставлення «Ми – Вони» (Б. Вальденфельс), що історично закріплювався в індивідуальній і суспільній свідомості через фольклорні, літературні, релігійні, ідеологічні та інші вираження й іноді набував (і набуває) найпіднесеніших у патріотичному дусі тлумачень. Сучасна гуманістика на рівні емпіричних досліджень виокремлює цей архаїчний «шар» людської психології та свідомості у проявах побутової ненависті, побутової або сусідської злоби, у спалахах масової ксенофобії та погромних пристрастей тощо.

На основі аналізу джерельної бази дослідження діалогу і толерантності, аналізу теорії і досвіду культурно-освітніх практик та сучасного бачення цих понять виявлено декілька фактів: у більшості досліджень діалог і

толерантність розглядаються як соціальні феномени; необхідність цих феноменів в освіті пов'язується переважно з її функціями пристосування до глобалізованої технологічної цивілізації; діалог і толерантність Homo educandus укладаються у систему інструментальних якостей і компетентностей; діалог і толерантність тлумачаться як далекі один від одного за змістом явища.

Разом із тим, визначено суттєві метатеоретичні характеристики толерантності, що представлені у філософсько-антропологічних концепціях, в яких діалог і толерантність набувають рис і можливостей встановлення цілісності як єдності багатоманіття, суб'єктності і людиноспрямованості. Такий підхід найбільш плідно розроблений і послідовно впроваджений у діалогічному напрямі радикальної педагогіки, зокрема «граничної педагогіці», представники якої відстоюють думку щодо провідної ролі діалогу у побудові освітнього процесу, виходячи із комунікативної природи знання і взаємовідносин суб'єктів освіти, а толерантність розглядають як найбільш потужний спосіб індивідуалізації особистості в освіті. На основі цього аналізу обґрунтовано необхідність комплементарної імплементації принципів діалогу і толерантності в складові освіти, яка має на меті культурну людину, а саме: 1) в ідеал освіченої людини (культура діалогу), 2) у зміст освіти (комунікативна культура), 3) у навчання (інтелектуально-коректна конструктивність діалогу), 4) у методологію навчання і виховання та культурно-освітні дидактики (діалог як пошук істини, евристичність тощо). У сучасному суспільстві затребуваним є аналіз толерантності як компонента світогляду, який відображає ставлення людини до дійсності та до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і настанови людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтири. Є потреба доповнити усі ці елементи розкриттям сутності толерантності як механізму консенсуальної злагоди. Розвиток в освіті комунікативної компетентності громадянина та реформування його суспільного життя потребують реалізації таких ідей філософського, людинознавчого, народознавчого знання, які б сприяли саморозвитку, самотворчості, самоідентифікації особистості, здатної жити в злагоді з іншими людьми і з собою. Особлива роль у вихованні толерантності в закладах освіти належить педагогам. Саме вони мають бути головними носіями демократичних цінностей, моральних рис, активної життєвої позиції, психологічної готовності до терпимості заради позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного й соціального середовища тощо.

Обґрунтовано, що філософсько-світоглядне розуміння толерантності має відійти від перебільшення результатів аналізу виявів толерантності (поведінкових фактів) і звернути увагу на толерантність як на можливість, як на внутрішню, нереалізовану сторону дійсності. Саме залучення до змісту толерантності потенції і потенційності дає можливість філософські обґрунтувати її як життєвий принцип, а також більш повно розкрити її

особистісно-вчинковий, суспільно-проективний і культурно-інтегративний характер. У цьому контексті також виявлена затребуваність методу посибілістського мислення (Л. Горбунова) та конкретного розрізнення понять «потенціал» і «можливість».

Досліджено можливості та ресурси мультикультурної освіти, що забезпечує культуровідповідність, людиномірну (безперервну, інтегративну, контекстуальну, консенсуально-плюралістичну) систему соціалізації особистості на засадах принципів діалогу і толерантності. Узагальнено найістотніші риси мультикультурної освіти щодо розгортання діалогу.

У другому розділі **«Принципи діалогу і толерантності як універсалізація онтологічної дихотомії соціалізації в культурно-освітньому просторі»** на основі визначення сутнісної природи толерантності як атрибуту діалогу, а діалогу як феномену культури й освіти їх представлено як імперативи культурного пізнання і взаємодії зі світом. Саме вони у загально-науковому, в операційно-діяльнісному та в філософському вимірах поєднують індивідуальне і соціальне в духовний рух людини до конструювання культурно-освітнього простору у функціональному діапазоні від прагнення до забезпечення безпеки життя у світі розмаїття культур, до прагнення добровільного пізнання і засвоєння цього розмаїття.

У підрозділі **2.1. «Діалог і толерантність Homo educandus у реалізації соціальності»** проаналізовано контекстуальну зумовленість діалогу і толерантності та визначено онтологічні детермінанти діалогічності як синтезу суб'єктності і соціальності Homo educandus. Діалогічні побудови у різних просторах реальності у минули роки спиралися на комунікативну взаємодію, в якій на усіх її рівнях (індивідуальна, групова, системно-культурна, цивілізаційна) значно перебільшувалася роль діалогу і толерантності як соціальних феноменів, соціальної предметності та способів інформативного обміну суб'єктів.

Досліджено можливості соціального діалогу, як особливої форми діалогу. Обґрунтовано, що термін «соціальний діалог» можна вживати не тільки у «вузькому» сенсі, як процес (централізований, або ініційований «знизу»), де соціальні партнери діють і шукають діалог із іншими, а й в більш широкому значенні. В останньому, найбільш широкому значенні, будь-який діалог є соціальним (має суспільний і спільний характер), тобто пов'язаний із спільним життям людей, із різними формами їхнього спілкування з приводу того, що належить до інтересів суспільства та спільноти. Розкрито обумовленість соціального діалогу збереженням автономності і свободи його суб'єктів. Визначено, що результатом соціального діалогу має бути не компроміс, а консенсус – спільне рішення, що враховує інтереси кожного суб'єкта діалогу. Лише тоді можливою є співпраця рівноправних партнерів, рух до «соціального комфорту» не окремих індивідів чи груп, а суспільства в цілому. Розкрито значення в суспільному житті соціального діалогу як універсального соціокультурного механізму забезпечення взаємодії різних

соціальних суб'єктів, а також відтворення і розвитку норм і зразків такої взаємодії.

На підставі аналізу наукових джерел і нормативних документів Ради Європи, присвячених проблемам міжкультурного діалогу, визначено специфіку і завдання міжкультурного діалогу як особливої його форми. Особливу увагу приділено останньому документу Ради Європи – «Вчитися жити разом на рівних у демократичному суспільстві в умовах культурного багатоманіття» (2016), оскільки у ньому значною мірою акумульований увесь попередній досвід розроблення проблематики міжкультурного діалогу і наведена розгорнута характеристика компетентностей (було проаналізовано 101 схему і виділено 55 можливих компетентностей, призначених для включення в освітню модель), необхідних особистості для ведення діалогу. Важливою методологічною настановою для нашого подальшого дослідження, що повною мірою корелює із нашими власними переконаннями, є пропозиція вести мову не про компетентність (в одиниці), а про компетентності (в множині), що дає можливість визначити особливі якості кожної конкретно взятої людини (тобто, її особистісні цінності, поведінкові установки, практичні навички та вміння, знання і світобачення), які мобілізуються і використовуються на практиці як прояви поведінки особистості. Встановлено, що успішний міжкультурний діалог вимагає низки якостей, притаманних демократичній культурі, зокрема, неупередженості, бажання висловлюватися та вислуховувати чужі думки, вміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом і сприйняття обґрунтованих аргументів інших. Усі ці якості синтетично поєднуються у принципі толерантності, який стає фундаментальною засадою діалогу і його атрибутом.

Більш докладно, відповідно до завдань дослідження на цьому етапі, проаналізовано різні концепції і моделі мультикультурної освіти (Дж. Бенкс, С. Бенкс, Ж. М. Беннет, М. Дж. Беннет, Д. Лендіс, М. Гоманн, І. Кендзьор, Е. Кіль, Л. Кольберг, В. Ніке, Г. Ауергаймер). Встановлено, що в основу мультикультурної освіти завжди покладаються принципи діалогу і толерантності, які також виступають її метою і використовуються як інструменти її забезпечення. Водночас, у чисельних концепціях мультикультурної освіти, соціальні компоненти діалогу і толерантності, набуваючи пріоритетності та іноді ідентифікуючись із інтеркультурністю, не експлікують загальнолюдські, універсальні смисли повною мірою.

Виявлено закономірність – мірою зростання обсягу суб'єктних презентацій та соціальних ідентичностей (часто нових) відбувається зміщення акцентів у розумінні і застосуванні діалогу з інформативної складової у бік ціннісно-сислової та екзистенціально-праксеологічної, більше акцентується увага на методології саморозвитку особистості, на її індивідуальних зусиллях щодо набуття культурності. Ці зміни актуалізують функції діалогу як інтегратора й конструктора пізнавальних, комунікативних і праксеологічних компетентностей *Номо educandus* (суб'єктність, соціабельність, інтеркультурність). Толерантність як певна презумпція й

визнання плюралізму цінностей і думок, які можуть бути суперечливими, протилежними є певним виведеним із практики судженням, яке задає переважний порядок взаємодії у життєвому світі, де існує широкий спектр інтересів, у тому числі індивідуальних, субкультурних, контркультурних тощо. Діалог тут постає як необхідна форма і засіб толерантної взаємодії. Таким чином, толерантність і діалог, як вираження народної мудрості і здорового глузду, постають насамперед як своєрідні соціальні інститути суб'єкт-суб'єктної взаємодії, життя громади, спільноти, а потім – суспільства в цілому. Діалог і толерантність «гармонізують» подвійність соціалізації та упорядковують її важелі: з одного боку, суб'єкт простору включається у міжсуб'єктну взаємодію, долає відчуження, набуває соціальності, з іншого боку – соціальний суб'єкт постає активним репрезентантом громади і свого світу, який він створює відповідно до «культурного коду» – творення людського в людині (людиномірність). Визначено принципи і алгоритми реалізації діалогу і діалогічності в освіті.

У підрозділі 2.2. «Діалогізація освіти як передумова становлення культурного простору» систематизовано у функціональному полі філософії освіти комплекс культурно-антропологічних, соціальних та гносеологічних ціннісно-сміслових орієнтацій суб'єктів культурно-освітнього простору та експліковано його розгортання у залежності від вияву діалогічної сутності людини, розширення її індивідуального простору та діалогізації інституцій освіти, науки і культури.

Проаналізовано концепції і стратегії, що набули поширення у сучасному культурно-освітньому просторі (мультикультуралізм, інтеркультурність, транскulturність, крос-культурність, націоналізм, концепція глобально-орієнтованої освіти, ідеї асиміляції й акомодатії та ін.) і виявлено суттєві розбіжності в їх орієнтаціях на універсальні й загальнолюдські смисли.

Виходячи з того, що сучасне суспільство постає як суспільство ризику (У. Бек), визначено нову телеологію навчання і виховання, яка полягає у формуванні людини інноваційної (В. Кремень) – здатної мислити креативно, посибілістські і, водночас, критично і відповідально, розуміючи усю складність проблем, що підлягають вирішенню. Доведено, що культурно-освітній простір відбудеться як континуум формування інноваційної людини тільки на основі реалізації суб'єктності Homo educandus, його соціальності, єднання науки і освіти, культури і освіти, які інституційно забезпечують цей процес. Для цього потрібен перехід від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної освітньої парадигми. Така переорієнтація у вітчизняній освіті задекларована, але за відсутності її наскрізної діалогізації залишається повною мірою не реалізованою. Відповідно найголовнішими завданнями освіти у цьому контексті визначено, з одного боку, забезпечення реалізації суб'єктами освіти діалогічності і, з іншого боку, подолання монологічності в інституціях освіти, науки, культури. Імплементатія діалогу в цілі, зміст й організаційно-управлінські умови сучасної освіти є необхідною передумовою

для подолання її залишкового монологічного, авторитарного, накопичувального і ретрансляційного характеру і сприятиме стимулюванню творчого пошуку та самореалізації особистості.

На підставі аналізу комунікативних концепцій і практик в освіті визначено напрями її діалогізації як засобу розгортання культурно-освітнього простору: перетворення освіти в інтегратора наукової, освітньої, культурної і повсякденної комунікації і діалогу; активізація міжкультурної комунікації і діалогу, в яких *Homo educandus* є основним суб'єктом; оновлення механізмів пошуку спільності та консенсусу на засадах інтеркультурності; удосконалення і урізноманітнення способів пошуку істини і осягнення суперечностей світу; підвищення рівня комунікативної і діалогічної культури усіх суб'єктів освіти; запобігання «баналізації» діалогічних практик і інтеракцій; підвищення ролі філософсько-світоглядних орієнтацій у системних параметрах культурно-освітнього простору і його суб'єктів.

У підрозділі 2.3. «Принцип толерантності у контексті руху мультикультурної освіти до культурно-освітнього континууму» досліджено й схарактеризовано роль принципу толерантності у синтетичному поєднанні в мультикультурній освіті системних параметрів об'єктивного та суб'єктивного вимірів у методологічному і світоглядному, екзистенційному і інституційному напрямках розвитку особистості. На основі аналізу сучасних концепцій, стратегій становлення і функціонування мультикультурної освіти, зокрема вищої, визначено певні проблеми у її діалогізації, а саме: – «перенесення» екзистенціально-інформативної взаємодії суб'єктів освіти із складових професійної підготовки в міжкультурні комунікативні практики, які у повному обсязі не є продовженням діалогізації цілей, змісту і суб'єкт-суб'єктних відносин; – зміст і предметність діалогу значною мірою позбавлені евристичності й аксіологічної природи; – розгляд діалогу переважно як способу утвердження соціальності особистості з посиланням на те, що діалог є соціальним явищем, об'єктом діалогу є соціум, який зацікавлений у діалозі і т.п.

Доведена затребуваність принципу толерантності в підсиленні мультикультурної освіти, що зумовлено визнанням принципової обмеженості пізнавальних можливостей людини, особливостями різних культурних презентацій, які засвоює суб'єкт, епістемологічною обмеженістю, нездатністю мови повною мірою охопити розмаїття культур. Усе це вимагає презумпції визнання інших думок. За логікою аналізу принцип толерантності в освітньому діалозі обґрунтовано як концепт світоглядно-ціннісного, інтелектуально-когнітивного, операційно-діяльнісного та праксеологічного компонентів буття суб'єктів освіти, що мають сприяти розгортанню культурно-освітнього простору.

З точки зору філософії, принцип толерантності підсилює мультикультурну освіту за системними блоками (філософська експлікація діалогічних універсалій; наповнення змісту освіти різноманітними ідеальними програмами і моделями культурно-освітньої діяльності на інтер-

та інтрадисциплінарних засадах; імплементація принципу толерантності в освіту як стратегічного орієнтира, концептуального каркаса, конструкта практичних перетворень та інтерактивності суб'єктів; праксеологічне вимірювання рівноцінності культурних світів особистостей – інтеркультурність – та моральна співмірність буття людини – людино(ви)мірність). Філософський супровід мультикультурної освіти, діалогічний і толерантнісний її поворот до життєвого світу студентів, залучення їх до інтерсуб'єктивності як світоглядного орієнтиру і освітньої практики уможливають компетентнісне зростання креативності, когнітивності, організованості, рефлексивності суб'єктів та природо-й-культуродоцільності освіти як інституції, що розгортається у культурно-освітній простір.

У третьому розділі **«Конструктивний потенціал діалогу і толерантності в культурно-освітньому просторі»** осмислено процес діалогізації вищої освіти та розкрито потенціал діалогу і толерантності як принципових засад конструювання культурно-освітнього континууму. Обґрунтовано, що саме через системну інтеграцію діалогічного принципу він реалізується як онтологічно-інституційний (є соціально сконструйованим ландшафтом (єдністю місця і конфігурації) інтерактивного функціонування і взаємодії інституцій науки, освіти і культури); процесуально-діяльнісний (як динамічний процес інформативно-освітньої і прагматично-педагогічної взаємодії між освітніми, науковими, культурно-просвітницькими закладами і всередині них по розробці, акредитації і реалізації освітніх програм, навчальних курсів і планів, організації освітнього процесу і забезпечення його якості тощо); суб'єктно-комунікативний (як динамічний процес інформативно-прагматичної і екзистенційно-праксеологічної взаємодії суб'єктів, які презентують культурно-освітнє розмаїття), феноменологічно-цільовий (має діалогічно визначені спільні соціально-значущі культурно-освітні-наукові цілі, пріоритети і принципи вирішення поставлених завдань). Наголошено, що культурно-освітній простір є відкритим і динамічним континуумом, що характеризується зв'язком та єдністю, неперервністю, відтворюваністю і відносною сталістю своїх компонентів та водночас здатністю суб'єктів діалогічного конструювання (інституційних та не інституційних, колективних та індивідуальних) трансформувати себе і творчо реагувати на виклики світу, що стрімко змінюється.

У підрозділі **3.1. «Діалог і толерантність у стратегіях розгортання культурно-освітнього простору: інституційний вимір»** висвітлено роль принципів діалогу і толерантності у комунікативній взаємодії інституцій та суб'єктів культурно-освітнього простору та виявлено специфіку його розгортання у горизонті районування (соціально сформовані, упорядковані і організовані інституції середовища), у метатексті, що виконує організаційно-управлінську функцію щодо систем простору, яким задаються стандарти, вимоги, стратегічні орієнтири та у діяльності суб'єкта, від якого залежить відкритість простору і власне його становлення континуумом.

Наголошено, що становлення і розгортання сучасного культурно-освітнього простору не відбувається стихійно. Він формується завдяки цілеспрямованій діяльності його інституалізованих суб'єктів, які розробляють освітні і культурні стратегії, проекти, програми, які регулюють і спрямовують освітню і культурну діяльність, координують, регулюють, контролюють і здійснюють цю діяльність, реформують систему освіти відповідно до визначених суспільних пріоритетів, а також нових освітніх і культурних потреб і запитів особистості. Реформування освіти як реконструкція культурно-освітнього простору має здійснюватись на підставі колективного обговорення і суспільного контролю, а також самоконтролю за виконанням прийнятих рішень. Діалогізація у цьому сенсі постає широкомасштабним процесом наповнення цілей, змісту, організаційно-управлінських умов, що створюють інституції культурно-освітнього простору, та формування методології саморозвитку особистості, її інтелектуально-етичного і духовно-праксеологічного зростання. Саме особистість, яка вбачає смисл життя у культурно-освітньому зростанні та самореалізації на цих засадах, ми називаємо «Homo educandus». Але на усіх етапах її зростання потрібною є і доцільна компетентна й емпатична допомога, наставництво, коучинг, фасилітація, тьюторство.

Обґрунтовано, що при розроблені стратегій діалогізації освіти, вибудовуванні різних форматів діалогу необхідно враховувати, що до нього будуть залучатися представники різних поколінь. Причому, жоден із комунікантів у «чистому» вигляді не є психологічним портретом того чи того покоління. Тому обов'язково слід враховувати ціннісні домінанти суб'єктів, що матимуть місце у діалозі, а також розглядати педагогічну діяльність, у тому числі тьюторську, крізь призму не стільки компонентів діяльності як такої, та її функцій, скільки – у концептуальному вимірі дій власне людини.

У підрозділі розкрита роль принципів діалогу і толерантності у забезпеченні інституційності простору, метатеоретичного його спрямування та стратегічної спрямованості комунікативної взаємодії, а саме: концептуальна переорієнтація наукових досліджень і культурно-освітніх стратегій на трансдисциплінарність і людиномірність, виведення інституцій науки, освіти і культури із середовища монологічності у відкритий простір, використання у стратегіях культурно-освітнього єднання та в орієнтаціях суб'єктів усього світоглядного арсеналу, що на них впливає, урахування особливостей інтернального і екстернального контролю поведінки суб'єктів, їх рівноправності, активності.

На підставі аналізу культурно-освітніх реалій виявлено наявність різних комунікативних стратегій, серед яких поширеними є презентаційні, опозиційні, маніпуляційні, конвенційні стратегії, які мають мало спільного із принципами діалогу і толерантності, що спрямовані на консенсуальну етику. Здійснена у підрозділі інтерпретація та реінтерпретація досвіду діалогізації насамперед М. Бахтіна і В. Біблера, які збагатили філософсько-освітню рефлексію, дозволила доповнити діалогічні стратегії інституцій культурно-

освітнього простору механізмами культурно орієнтованого «научіння», інтеркультурністю, інтелектуальною коректністю мислення (логікою) та софійністю.

У підрозділі 3.2. «Імплементация принципів діалогу і толерантності в культурно-освітні практики суб'єктів простору» визначено напрями розгортання діалогіки навколо векторів життєдіяльності суб'єктів пізнання і соціально-духовного зростання, а саме в культурно-освітніх практиках. Інституційне єднання у цьому сенсі доповнено а) теоретичними розробками діалогічних стратегій культурно-освітнього простору; б) прикладами імплементції принципів діалогу і толерантності в науково-освітні проекти; в) контекстуальними експлікаціями механізмів впровадження діалогіки у програми та стратегії культурно-освітніх інституцій і практик; г) обґрунтуваннями та рекомендаціями організації і проведення комунікативних практик.

Доведено, що імплементация принципів діалогу і толерантності в культурно-освітні практики запобігає використанню на практиці виключно повсякденного дискурсу, домінуванню інваріантної предметності діалогу, спрощенню набутої у навчанні компетентності, переважанню нераціональної аргументації тощо. З позицій філософії освіти уточнено механізми реалізації діалогічності, які на практиці перетворюються в елементи – дії (потреби, інтереси суб'єкта, що спричиняють дію; інформаційно-регулятивний елемент як ідеальні програми і моделі; операційні елементи, в яких мотиви перетворюються на екзистенціальні і фізичні дії суб'єкта; результативний елемент, в якому дії суб'єкта об'єктивуються і набувають нових форм існування). Узагальнення досвіду діалогічних практик і аналіз вимог до процесу моделювання в освіті уможливили розробку проекту імплементції діалогу і толерантності на прикладі діалогічних універсальї релігійної етики народів Північного Приазов'я. Розкрито основні конструкти теоретичної моделі цього проекту і механізми впровадження діалогіки у відповідну культурно-освітню практику.

У четвертому розділі «Культурно-духовний вектор діалогізації освітнього простору особистості» здійснено філософський аналіз духовного виміру імплементції принципів діалогу і толерантності в культурно-освітній простір, обґрунтовано методологічну доцільність застосування філософії як рефлексивної єдності творення теоретичних ідеалізацій і стратегій інформативно-екзистенціональної взаємодії та експлікації культури діалогу.

У підрозділі 4.1. «Діалог і толерантність у духовному зростанні суб'єктів пізнання і діяльності» акцентовано увагу дослідників і практиків на низці суперечностей духовного розвитку суб'єктів культурно-освітнього простору, що пов'язані з недостатньою розробленістю філософсько-методологічних, теоретико-методичних і практичних рецепцій формування духовності на засадах діалогу і толерантності. Духовність, будучи філософською проблемою і концептуально сприймаючись як ціннісно-сміслова форма людини і її буття в світі (І. Степаненко), як ключ до

розуміння її в єдності загального та індивідуального, «самості» та соціальності, потрапляє у дослідницьку площину діалогу, що має на меті розуміння. З таких філософських позицій визначено діалогічні характеристики духовності (усезагальність і всеосяжність духовності, що уможлиблює сприйняття мозаїчного світу як єдності, взаємозв'язку і цілісності; взаємозв'язок внутрішнього та зовнішнього світів; існування духовності як ідеальності; духовність як міра розвитку моральності, життєвих компетентностей, інтеркультурності і людиномірності).

Доведено, що без урахування цих інтерсуб'єктивних характеристик духовності у діалозі єднання суб'єктів простору не відбудеться. Суб'єкти мають бути залучені до горизонту загально значущих цінностей і смислів і тільки за цієї умови вони зможуть досягти взаємопорозуміння у діалозі. Водночас, сам такий горизонт конститується тільки у діалозі з буттєво значущих питань. Діалогізація духовного системного параметру культурно-освітнього простору розкрита за смисложиттєвими векторами саморефлексії особистості: а) екзистенційний; б) індивідуально-особистісний; в) філософська рефлексія (в античному сенсі турботи про себе). Саме у такий спосіб здійснюється обмін між персональними цілісностями (за принципом незамінності осіб і заміності ролей по П. Рікеру), що зберігають свої особливості, уможлиблюється ідентифікація діалогу як комунікації, що відрізняється аксіологічністю, діалектичністю, предметністю і телеологією.

Важливим елементом підрозділу є експлікація дискурсивних полярностей духовного розвитку особистості (дуалізм духовності і тілесності, дуалізм ніщо і безмежності, одиничності і загальності, буття людини та її «самості»), які слід включити у процес діалогічної взаємодії та на основі філософської трансцендентності спрямувати розуміння у бік універсальності й праксеологічної та життєвої компетентності.

У підрозділі 4.2. «Культура діалогу як праксеологічний маркер засвоєння особистістю цілісності багатовимірного світу смислів» розкрито характер культури діалогу, визначено культуровідповідні умови діалогу в культурно-освітньому просторі, доведено значущість філософської культури для збагачення культури діалогу. Проведений аналіз духовного єднання в культурно-освітньому просторі засвідчив складності цього процесу, які пов'язані як з підсиленням індивідуалізації у цивілізаційному розвитку людства (зростання у свідомості людини значення одиничного, унікального, особистісно самоцінного, емоційного зосередження на мікрокосмі і т.п.), так і зі специфічними проблемами культурно-освітнього простору, в якому виявляється прагматичність мотивацій, вузькопрофільність навчання, комерціалізація і комодифікація освіти, консюмерізація культури, знецінення духовного досвіду минулих поколінь, громади, яке поступається урбанізованому досвіду глобалізованого світу.

Проте сьогодні перед людством постає нове завдання – збереження єдності існуючого розмаїття. Діалог культур, який в культурно-освітньому просторі посідає чільне місце, як конструкт розгортання континууму, у

роботі доповнено обґрунтуванням і висвітленням феномена культури діалогу, яку експліковано як сукупність інтелектуальних, етичних і духовних цінностей, норм і умов, які дозволяють досягати взаєморозуміння і консенсусу по життєво важливим питанням. До складових культури діалогу віднесено діалог і толерантність як методологічні принципи пошуку нового знання щодо гармонізації комунікативних відносин інформативно-екзистенціальної взаємодії суб'єктів простору; інтелектуально-коректне володіння інформацією (яке включає здатність до її критичної селекції та адекватної інтерпретації); когнітивну компетентність (здатності складного, критичного, гнучкого, емоційного і відкритого мислення); морально-етичні та ціннісно-сміслові орієнтації.

Аналіз філософської літератури і досвіду духовних практик дозволив визначити алгоритм формування культури діалогу, який подано у вигляді рецепцій: мета діалогу має містити інваріантні ціннісно-сміслові складові ідентичностей, що забезпечує єдність позицій; включення у діалогічну взаємодію зі світовою духовною спадщиною, яка спирається на універсальні для усіх народів цінності мирного співіснування; використання активних форм взаємовигідної співпраці і т.п. Обґрунтовано, що значущість філософської культури полягає у тому, що вона підсилює культуру діалогу свободою пізнавальної реакції на таємниці буття, усуненням категоріальних помилок, специфічністю цінностей (духовність і безкорисність), критичним мисленням, транслогічністю, універсальністю, романтичністю і т.п. Дисертаційне дослідження дозволило дійти висновку, що функціонування принципів діалогу і толерантності у духовному системному параметрі культурно-освітнього простору «переводить» розуміння потреб у цінності, цінності – у ціннісні орієнтації, а особистісні внутрішні утворення культури збагачуються і перетворюються на соціокультурний і духовний досвід.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні теоретичні підсумки і узагальнено результати дисертаційного дослідження, які свідчать про вирішення важливої наукової проблеми – здійснення філософського обґрунтування діалогу і толерантності як концептуально-методологічних принципів розгортання сучасного культурно-освітнього простору і розкриття їх конструктивного потенціалу на інституційному та особистісному рівнях освітньої практики. Запропоновано низку теоретико-методологічних рекомендацій щодо конструювання, проектування, функціонування культурно-освітнього простору відповідно до потреб сучасного суспільства і особистості на основі діалогічної і толерантної взаємодії його суб'єктів та інституцій.

Результати дослідження відкривають новий, метатеоретичний напрям міждисциплінарних і проблемно орієнтованих досліджень гармонізації культурно-освітнього простору на засадах філософських трансдисциплінарних синтезів та діалогічного забезпечення інтегративної

єдності умов – світоглядно-аксіологічних, інтелектуально-когнітивних, консенсуально-етичних і праксеологічних – для культурно-духовного розвитку усіх суб'єктів простору.

На підставі проведеного дослідження обґрунтовано провідну функцію сучасного культурно-освітнього простору – бути континуумом формування інноваційної людини, головною здатністю якої має виступати спроможність діяти продуктивно і відповідально, спираючись на власний потенціал, винахідливість у прийнятті складних рішень у ситуаціях відсутності готових відповідей на власні запити і питання соціуму, що є не можливим без реалізації суб'єктності *Homo educandus*, без діалогу, толерантності і освіти, яка інституційно забезпечує цей процес.

1. Встановлено, що в різних дисциплінарних дослідженнях, дискурсах та у реалізації й самореалізації особистості на практиці діалог представлено як спосіб пізнання і вдосконалення інтерперсонального, міжособистісного, соціально-групового, соціетарного і планетарного світу та механізм усвідомлення людиною інтерсуб'єктивної цінності своєї ідентичності, розуміння її своєрідності, зміни характеру сприйняття життя, яке завдяки діалогу і толерантності стає далекоглядним, плюралістичним і таким, що здатне спрямувати інтелектуальний рух до найзагальніших категорій єднання – універсальї культури і цивілізації.

2. Метатеоретична наукова рефлексія, як самоусвідомлення науки, зокрема метатеоретична рефлексія пізнання діалогу і толерантності у постнекласичній науці, дозволила виявити суттєві зміни у визначенні методологічних засад відкриття нового знання щодо діалогу, діалогічності і толерантності (міждисциплінарність, проблемоорієнтованість, трансдисциплінарність, контекстуальність досліджень, «нова раціональність», звернення до життєвого світу суб'єктів діалогу, проліферація та компліментарність підходів і т.п.).

3. У предметному полі філософії діалог і толерантність проаналізовано у системі ціннісно-світоглядних, експліцитних, узагальнюючих, рефлексивно-оцінних функціоналів, а у загально-методологічній і конкретно-методологічній площині – конструктивно-евристичних, координаційних, синтезуючих, логіко-методологічних. З філософської точки зору, діалог і толерантність визначено як елементи теоретико-методологічних і духовно-етичних засад, зокрема як фундаментальні принципи, які є суб'єктивно основоположною вимогою і передумовою мислення і поведінки особистості (максимою), а об'єктивно – провідною духовно-практичною нормою людського спів-буття.

4. Аналіз джерельної бази дослідження діалогу і толерантності, а також культурно-освітніх практик показав, що діалог і толерантність переважно розглядаються як соціальні феномени, необхідність яких в освіті пов'язується переважно з її функціями пристосування до глобалізованої технологічної цивілізації, а діалог *Homo educandus* укладається у систему інструментальних якостей і компетентностей. Разом із тим, суттєві характеристики

метатеоретичних смислів діалогу і толерантності, такі як можливість встановлення цілісності як єдності багатоманіття, суб'єктності і людиноспрямованості висвітлюються у філософсько-антропологічних концепціях, а в діалогічному напрямі радикальної педагогіки, зокрема «граничної педагогіки», обґрунтовується роль діалогу як основи побудови освітнього процесу, що зумовлено комунікативною природою знання і взаємовідносин суб'єктів освіти.

На основі цього аналізу обґрунтовано необхідність імплементації принципів діалогу і толерантності в складові освіти, яка має на меті культурну людину (або людину культури): 1) в ідеал освіченої людини (культура діалогу); 2) у зміст освіти (комунікативна культура); 3) у навчання (інтелектуально-коректна конструктивність діалогу); 4) у методологію навчання і виховання та культурно-освітні дидактики (діалог як пошук істини, евристичність тощо). Доведено також необхідність критичної філософської рефлексії, що запобігає перенесенню і копіюванню світосприйняття представників різних культурних систем, епігонству, ремінісценції тощо.

5. Розуміння толерантності також потребує «звільнення» від соціологізаторських нашарувань, які надали їй «соціальний статус автономності». У дисертації толерантність визначена як певна презумпція й визнання плюралізму цінностей і думок, як виведене із практики судження, яке задає переважний порядок взаємодії у життєвому світі, де існує широкий спектр інтересів. В операційно-діяльнісному вимірі вона представлена найважливішим атрибутом діалогу, способом сприяння розумінню і консенсусу в суперечливих питаннях розвитку різних культур; у праксеологічному (філософсько-духовному і практичному) – світоглядним «кредо» й принципом мислення і діяльності особистості, що базується на визнанні плюралізму думок, презумпції іншого мислення та шанобливого ставлення до суб'єктів діалогу, які в діалозі здійснюють культурний рух від турботи про власну безпеку в загрозовому світі відмінностей до добровільного сприйняття ціннісних орієнтацій інших культур, що збагачують *Homo sapiens*.

6. Для виходу за межі соціологізаторського підходу до діалогу, спричиненого «онтологічним поворотом» у його розумінні, необхідно акцентувати на його метатеоретичних смислах – його ролі як інтегратора і конструкта збільшення суб'єктності особистості в пізнавально-комунікативних та духовних стратегіях і практиках, а також визнати його інструментом, що зумовлює біфуркації від чуттєвого до раціонального і софійного мислення, від предметно-речовинного до інформаційно-ідеального, від часткового до загального і універсального, від індивідуального до групового і загальнолюдського, від реального до трансцендентного і духовного у такий спосіб, щоб в дихотомії соціалізації (соціальність та індивідуальність) зростала соціабельність як здатність і

прихильність суб'єктів до спілкування, комунікації, діалогу з іншими суб'єктами.

7. У методологічному плані для подолання соціологізаторства у розумінні діалогу і толерантності треба відійти від перебільшення результатів аналізу їх виявів (поведінкових фактів) і розглянути їх як принципові можливості, тобто як внутрішні, потенційні і, водночас, імперативно затребувані елементи соціальної реальності. Саме залучення до змісту діалогу і толерантності потенції і потенційності дає можливість філософські обґрунтувати їх як життєві принципи, а також більш повно розкрити їх особистісно-вчинковий, суспільно-проективний і культурно-інтегративний характер.

8. Імперативний характер цих принципів найбільш переконливо виявляється у контексті сучасного мультикультурного суспільства, яке для свого стійкого розвитку потребує налагодження продуктивного міжкультурного і міжцивілізаційного діалогу. Для ефективного втілення цих принципів у суспільне життя доцільно максимально використати потенціал, можливості та ресурси мультикультурної освіти, що забезпечує культуровідповідність, людиномірну (безперервну, інтегративну, контекстуальну, консенсуально-плюралістичну) систему соціалізації особистості на засадах принципів діалогу і толерантності.

9. Розгортання культурно-освітнього простору на засадах принципів діалогу і толерантності має функціонально об'єднувати зусилля щодо культурного розвитку усіх суб'єктів освітнього процесу і культурно-освітніх інституцій. Діалог у такому розумінні постає способом збільшення «обсягу» культури в освіті та активізації діалогічних інтенцій і поведінки в культурно-освітній діяльності, а філософський діалог – механізмом смислотворчості та аксіології.

10. Розгортання культурно-освітнього простору на засадах принципів діалогу і толерантності невідривно пов'язане із ціннісним наповненням освіти. Діалог і толерантність є необхідними передумовами, засобами і цілями ціннісної освіти і в її дисциплінарній визначеності, і в її широкому розумінні, яке передбачає наскрізну представленість цінностей в освітній практиці. Останнє, у свою чергу, передбачає інтеграцію цінностей, разом із знаннями, навичками і вміннями, до складу компетентностей, які має формувати освіта.

11. Діалогізація сучасної вищої освіти є процесом складним і суперечливим. До недоліків його розгортання віднесено: 1) «перенесення» екзистенціально-інформативної взаємодії суб'єктів освіти із складових професійної підготовки в міжкультурні комунікативні практики, які у повному обсязі не є продовженням діалогізації цілей, змісту і суб'єкт-суб'єктних відносин; 2) позбавлення значною мірою змісту і предметності діалогу евристичності й аксіологічної природи; 3) розгляд діалогу виключно як способу утвердження соціальності особистості з посиленням на те, що

діалог є соціальним явищем, що об'єктом діалогу є соціум, який зацікавлений у діалозі і т.п.

У процесі діалогізації сучасної вищої освіти має бути актуалізований інший бік дихотомії соціалізації – діалог відображає широкий спектр інтересів, у тому числі індивідуальних, субкультурних, контркультурних, які можуть бути суперечливими, протилежними; він включає у засоби діалогічної взаємодії життєвий світ, народну мудрість і постає більшою мірою як інститут суб'єкта, громади, спільноти, а потім – суспільства в цілому.

Філософський супровід, діалогічний і комунікативно-теоретичний поворот до життєвого світу студентів, залучення їх до інтерсуб'єктивності уможлиблюють компетентнісне зростання їх креативності, когнітивності, організованості, рефлексивності.

12. Контекст вироблення системи культурно-освітніх ідей, концепцій, стратегій і дій, спрямованих на пріоритетний розвиток діалогічних компонентів у цілях, змісті й організаційно-управлінських технологіях, зокрема вищої освіти, потребує імплементації принципів діалогу і толерантності в реальні елементи соціально-сформованого простору. Визначення культурно-освітнього простору в об'єктивному вимірі як сукупності та єдності реальних елементів соціально сформованого культурно-освітнього середовища (місцевого, загальнодержавного, глобального тощо) разом із соціальними умовами, інформаційним і законодавчим забезпеченням, окремими культурними й освітніми системами з їх програмами та подіями (розпорядження, плани, проекти, звіти, конференції, які реально впливають на культурний розвиток людини) та в суб'єктивному вимірі як сукупності елементів, що існують переважно (іноді – віртуально) у свідомості людини як бажана норма, інтенція, ідеал, що виявляються через ціннісні орієнтації, імперативно вимагає принципів єднання усіх елементів фізичного і соціального простору-часу, в континуум, який представлено як ідеалізовану модель єдності багатоманіття, як відносну сталість, неперервність, цілісність, діалектичність і динаміку дискретності та континуальності.

Це єднання має забезпечити комунікація як інформативно-екзистенційна взаємодія суб'єктів спілкування, що має бути спрямована на своє головне функціональне призначення – *communicare* – радитися, тобто знаходити порозуміння у суперечливих питаннях, а принципи діалогу і толерантності, із філософської точки зору, підсилюють комунікацію розумінням суперечливих позицій, думок і уявлень інтерпретацією та наданням ціннісно-сміслових і світоглядних орієнтирів.

13. Роль принципів діалогу і толерантності у розгортанні духовного системного параметру культурно-освітнього простору полягає: а) в екзистенційному самовизначенні (у діалозі суб'єкт сприймає себе саме як суб'єкта буття, використовуючи інтелектуально-логічні операції розуміння та набуття смислів); б) в індивідуально-особистісному самовизначенні, що

зумовлене унікальними особливостями, неповторністю суб'єктів, здійсненні діалогіки роздумів і презентації самовизначення та подвійної саморефлексії (Я – суб'єкт, Я – об'єкт); в) у філософській рефлексії, як в обміні між персональними цілісностями, що зберігають свої особливості, це актуалізує потенціал діалогу як способу комунікації, що відрізняється аксіологічністю, діалектичністю, предметністю і телеологією.

14. У філософській рефлексії – діалозі відбувається розкриття суперечливих граней духовності (дуалізм духовності і тілесності, ніщо і реальності, одиничності і загальності, локальної завершеності людини та її безмежної потенційності тощо). Усі ці напрями у філософській рефлексії набувають праксеологічності та інтеркультурності, якщо діалог здатний утворити прагнення суб'єктів діяти консенсуально-етично, інтелектуально-коректно з представниками інших культур і конструктивно підтримувати індивідуальну свободу, динамічність, взаємопереплетення культурних відмінностей, зміну системних параметрів культурно-освітнього простору на засадах людино(ви)мірності.

15. Діалог культур, який в культурно-освітньому просторі посідає провідне місце, як власне і розгортання цього простору до континууму, потребують висвітлення питання культури діалогу, яку експліковано як сукупність духовних цінностей, правил і норм, що регулюють інформативно-екзистенціальну взаємодію суб'єктів простору. До них відносяться діалог і толерантність як методологічні принципи пошуку нового знання щодо гармонізації комунікативних відносин суб'єктів простору, інтелектуально-коректне володіння інформацією та когнітивна компетентність, морально-етичні та ціннісно-сміслові орієнтації.

16. Культура діалогу суттєво залежить від наявності культуровідповідних умов взаємодії суб'єктів. До необхідних (особистісних та інституційних) вимог і умов ефективного діалогу віднесено: створення єдиного культурного поля діалектичних предметностей діалогу, взаємних рівності, довіри, пошани, автономності, терпеливості, відповідальності, прагнення істини, відкритості, входження у світ будь-якого «Іншого», пізнання «Ти», «Іншого», «Чужого», рефлексія власних переконань тощо.

Філософська культура підсилює культуру діалогу свободою пізнавальної реакції на таємниці буття, усуненням категоріальних помилок, специфічністю цінностей (духовність і безкорисність), критичним мисленням, транслогічністю, універсальністю, романтичністю і т.п.

Не всі проблемні лінії, дотичні до теми дисертації, були розглянуті у дослідженні, яке мало методологічну спрямованість і метатеоретичний характер. Філософсько-освітнє дослідження можливостей підсилення духовного вектору діалогу та зростання духовної компетентності *Ното educandus* потребує кваліфікованого вимірювання та експертизи якості функціонування культурно-освітнього простору. Цей вектор може стати перспективою подальших досліджень сучасних і майбутніх траєкторій розгортання культурно-освітнього простору, в якому саме експертиза

висвітлює не тільки позитивні компоненти взаємодії людей та гармонізації їх взаємин і взаємодії, але й чинники інволюції (інформаційні, екзистенційні, духовно-сакральні).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Троїцька О. М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи [монографія] / О. М. Троїцька. – Мелітополь: Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016. – 312 с.

2. Троїцька О. М. Життєтворчі проєкції полікультурної освіти: можливості й межі / О. М. Троїцька, М. О. Семікін // Антропологічний вимір якості сучасної вищої освіти: проблеми методології, досвід, рецепції: [монографія] / Авт. кол. за загальною редакцією І. П. Аносова, Т. С. Троїцької. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2010. – С. 362–385 (у співавторстві, авторський внесок становить 0,8 д.а.).

3. Троїцька О. М. Теоретичні аспекти корекції агресивної поведінки студентської молоді як чинник гармонізації освітнього простору / О. М. Троїцька, Х. О. Лапій // Людиномірність гармонізації культурно-освітнього простору особистості: методологія, експертиза та психолого-педагогічні рецепції: [монографія]; За заг. ред. Т. С. Троїцької / І. П. Аносов, В. В. Молодиченко, Т. С. Троїцька. – Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2012. – С. 243–262 (у співавторстві, авторський внесок становить 0,9 д.а.).

4. Троїцька О. М. Людиномірність у постнекласичній раціональності й розвитку логічної культури / О. М. Троїцька, Г. Г. Тараненко // Людиномірність у культурі, науці та освіті: філософсько-методологічні аспекти [монографія] / За заг. ред. В. В. Молодиченка. – Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2013. – С. 104–120 (у співавторстві, авторський внесок становить 0,5 д.а.).

Статті у наукових фахових виданнях України:

5. Троїцька О. М. Нова парадигма освіти в умовах глобальних ризиків / О. М. Троїцька, Г. Г. Тараненко // Культура народів Причорномор'я. – № 214. – Сімферополь, 2011. – С. 183–185 (у співавторстві, авторський внесок становить 0,4 д.а.).

6. Троїцька О. М. Культура як ціннісно-символічне підмур'я нової освітньої методології / О. М. Троїцька, М. В. Будько // Versus: науково-теоретичний часопис; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2013. – № 1 (1). – С. 40–46. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,4 д.а.).

7. Троицкая Е. М. В поисках методологических оснований постнеклассической науки: ресемантизация философской методологии /

Е. М. Троицкая // Культура народів Причорномор'я: Науковий журнал. – № 269. – Сімферополь, 2014. – С. 214–216.

8. Тройцька О. М. Релігійна толерантність у контексті сучасних діалогічних викликів / О. М. Тройцька // *Versus: науково-теоретичний часопис*; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2014. – № 2 (2). – С. 85–89.

9. Тройцька О. М. Методологічні орієнтири інтеграції толерантності в культурно-освітній простір / О. М. Тройцька // «Грані»: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – № 4 (108). – 2014. – С. 40–44.

10. Тройцька О. М. Виховання людини культури: культурологічні інтенції нової освітньої методології / О. М. Тройцька, М. В. Будько // *Versus: науково-теоретичний часопис*; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2014. – №1 (3). – С. 41–48 (*у співавторстві, авторський внесок становить 0,5 д.а.*).

11. Тройцька О. М. Генеза толерантності в античності та середньовіччі: світоглядні позиції / О. М. Тройцька // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2014. – Випуск 84 (5). – С. 296–300.

12. Тройцька О. М. Діалогіка В. Біблера: продовження філософсько-освітньої рефлексії / О. М. Тройцька // *Versus: науково-теоретичний часопис*; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2015. – № 2 (6). – С. 61–65.

13. Тройцька О. М. Толерантність як діалогічна універсалія: філософські аспекти збагачення культурного поля / О. М. Тройцька // «Грані»: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – № 6 (122). – 2015. – С. 42–47.

14. Тройцька О. М. Діалогічні універсалії в антрополого-освітній рефлексії «українського Сократа» / О. М. Тройцька // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія: [Зб. наукових праць]* / ред. рада В.П. Андрущенко (голова). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2015. – Вип. 33 (46). – С. 229–234.

15. Тройцька О. М. Діалогічні універсалії в філософії М. Бахтіна: інтерпретаційна значущість категорії «розуміння» для освіти / О. М. Тройцька // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. – Одеса, 2015. – Вип. 8. – С. 131–134.

16. Тройцька О. М. Діалог у комунікативній взаємодії: концептуальні пошуки інтеркультурності / Тройцька О.М. // *Versus: науково-теоретичний часопис*; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2016. – № 1 (7). – С. 31–35.

17. Тройцька О. М. Феномен діалогу в комунікативних культурно-освітніх практиках: філософська рефлексія / О. М. Тройцька // *Актуальні проблеми філософії і соціології: науково-практичний журнал*. – 2016. – № 11. – С. 114–119.

18. Троїцька О. М. Філософські аспекти діалогічного розгортання взаємодії природи і людини / О. М. Троїцька // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса, 2016. – Вип. 12. – С. 124–128.

19. Троїцька О. М. Діалог у розгортанні культурно-освітнього простору молодіжних спільнот: філософія інтеркультурності / О. М. Троїцька // «Грані»: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2016. – №7(135). – С. 113–118.

20. Троїцька О. М. Діалогічна культура майбутніх учителів: спроба філософського підсилення / О. М. Троїцька // Versus: науково-теоретичний часопис; Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. – 2016. – № 1 (8). – С. 77–81.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування:

21. Troitskaya E. M. Tolerantnost' interkultural'nogo goroda: problemy teorii i kollizii praktiki / E. M. Troitskaya, T. S. Troitskaya, T. A. Katkova // Scientific letters of Academic Society of Michal Baludansky. – Volume 1. – № 4 / 2013. – С. 135–138. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,4 д.а.).

22. Troitska O. M. Philosophical fundamentals of polikultural dialogue re-semanticization: metodologeme and sense search / O. M. Troitska, T. S. Troitska // Canadian Scientific Journal. – Issue, 2014. – № 2. – Р. 63–68 (у співавторстві, авторський внесок становить 0,4 д.а.).

23. Троїцька О. М. Політична ідентичність студентства в системі ціннісних орієнтацій і толерантнісного зростання / О. М. Троїцька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Вип. 57. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2014. – С. 130–137. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – Index Copernicus (Польща); Ulrich's Periodicals Director; PIHC (Росія); EBSCO; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); WorldCat; ResearchBib; Directory of Open Access Journals (DOAJ); Science Library Index; Philpapers; ESI; Directory of Research Journals Indexing (DRJI); ROAD).

24. Troitska O. M. Conceptual foundations of dialogue idea impromentation into cultural educational space / O. Troitska // Canadian scientific journal International multidisciplinary scientific Journal. – Issue 1. – 2015. – Р. 87–92.

25. Троїцька О. М. Філософські аспекти діалогізації освіти: контекстуальний вимір становлення культурного простору / О. М. Троїцька // Філософські обрії: Науково-теоретичний журнал / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Вип. 34. – К., Полтава, 2015. – С. 152–159. (включений до міжнародної наукометричної бази даних – Index Copernicus).

26. Троїцька О. М. Філософсько-освітній вимір можливостей та потенціалу «полікультурності» / О. М. Троїцька // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2015. –

Випуск № 98. – С. 336–339. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Індія); PИЦ (Росія).

27. Троїцька О. М. Реінтерпретація толерантності: філософсько-освітнє осмислення її значущості, можливостей і меж / О. М. Троїцька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – Вип. № 60. – С. 226–233. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – Index Copernicus (Польща); Ulrich's Periodicals Director; PИЦ (Росія); EBSCO; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); WorldCat; ResearchBib; Directory of Open Access Journals (DOAJ); Science Library Index; Philpapers; ESI; Directory of Research Journals Indexing (DRJI); ROAD).

28. Троїцька О. М. Теоретико-методичний супровід імплементації ідеї діалогу і толерантності в релігійне життя України / О. М. Троїцька, Л. Ю. Москальова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та університетської молоді: Зб. наукових праць. – К.: ПІВ НАН України, 2016. – Вип. 20. – С. 266–276. (у співавторстві, авторський внесок становить 0,4 д.а.). (включений до міжнародної наукометричної бази даних – Index Copernicus).

29. Троїцька О. М. Діалог і діалогічність в культурно-освітньому просторі: філософські засади / О. М. Троїцька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. № 65. – С. 50–57. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – Index Copernicus (Польща); Ulrich's Periodicals Director; PИЦ (Росія); EBSCO; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); WorldCat; ResearchBib; Directory of Open Access Journals (DOAJ); Science Library Index; Philpapers; ESI; Directory of Research Journals Indexing (DRJI); ROAD).

30. Троїцька О. М. Діалог як конструкт розгортання суб'єктності Homo educandus і модернізації вищої освіти / О. М. Троїцька // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2016. – Випуск 115. – С. 284–287. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Індія); PИЦ (Росія).

31. Троїцька О. М. Комунікативно-діалогічні стратегії в культурно-освітніх практиках і тьюторській діяльності: філософський вимір / О. М. Троїцька // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2016. – Випуск 113. – С. 301–305. (включений до міжнародних наукометричних баз даних – EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Індія); PИЦ (Росія).

АНОТАЦІЇ

Троїцька О.М. Принципи діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Інститут вищої освіти НАПН України. – Київ, 2017.

У дисертації здійснено філософське обґрунтування діалогу і толерантності як концептуально-методологічних принципів розгортання сучасного культурно-освітнього простору і розкрито їх конструктивний потенціал на інституційному та особистісному рівнях освітньої практики. На цих підставах розроблено метатеоретичну концепцію діалогічного конструювання сучасного культурно-освітнього простору на основі системної інтеграції принципів діалогу і толерантності у його розгортання та використання конструктивного потенціалу інформативної і екзистенціальної взаємодії суб'єктів простору у становленні культурно-освітнього континууму.

Ключові слова: діалог, континуум, культурно-освітній простір, принцип, суб'єктність, соціальність, культура діалогу, толерантність, філософська рефлексія.

Троицкая Е. М. Принципы диалога и толерантности в развертывании современного культурно-образовательного пространства. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Институт высшего образования НАПН Украины. – Киев, 2017.

В диссертации осуществлено философское обоснование диалога и толерантности как концептуально-методологических принципов развертывания современного культурно-образовательного пространства и раскрыт их конструктивный потенциал на институциональном и личностном уровнях образовательной практики. На этих основаниях разработана метатеоретическая концепция диалогического конструирования современного культурно-образовательного пространства на основе системной интеграции принципов диалога и толерантности в его развертывание и использование конструктивного потенциала информативного и экзистенциального взаимодействия субъектов пространства в становлении культурно-образовательного континуума.

Ключевые слова: диалог, континуум, культурно-образовательное пространство, принцип, субъектность, социальность, культура диалога, толерантность, философская рефлексия.

Troitska O.M. Principles of dialogue and tolerance in the modern cultural-educational space developing. – The qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophical Sciences by specialty 09.00.10 – Philosophy of Education. – Higher Education Institute of Ukraine's National Academy of Educational Sciences. – Kyiv, 2017.

The research represents the meta-theoretical model of modern and future prospective interdisciplinary, problem-oriented researches about dialogization of cultural-educational space on the foundations of philosophical transdisciplinarity while ensuring worldview-axiological, intellectual-cognitive, consensual-ethical and praxeological direction of cultural-spiritual development of all the subjects of the space.

The dialogue has been presented as the means of learning and developing the interpersonal, inter-individual, social-group, societal and planetary world and the mechanism for the person's comprehension of the objective importance of his identity, understanding his specificity and the change of his view of life.

In the subject area of philosophy, the dialogue and tolerance have been analyzed in the system of value-worldview, explicit, generalized and reflective-evaluative functionalities; and in the general methodological and particular methodological areas it has been analyzed in the system of constructing-heuristic, coordinative, synthesizing, logical-methodological ones. Dialogue and tolerance have been defined from metatheoretical philosophical point of view as elements of theoretical-methodological and spiritual-ethical foundations, in particular as the principles that are subjectively fundamental knowledge and precondition of thinking and behavior of a personality (maxima), and objectively – the leading spiritual-practical norm.

Re-interpretation of tolerance phenomenon has been represented it in general as presumption and recognition of pluralism of values and thoughts where it is articulated; in operative-activity dimension – as the most significant attribute of dialogue, the way of promoting understanding and consensus in controversial issues on the development of various cultures; in praxeological (philosophical-spiritual and practical one) – as the worldview “credo” and the principle of thinking and activity of a person who is making the cultural move in the dialogue from caring about his own security in the dangerous world of differences to voluntary acceptance of other cultures' values.

The source analysis for dialogue and tolerance research as well as cultural-educational practice study have been enabled generalization of the mechanisms of dialogue and tolerance principle implementation into education constituents, aiming at the cultural person: 1) into the ideal of an educated person (culture of dialogue), 2) into education curriculum (communicative culture), 3) into teaching (intellectually-correct constructing of the dialogue), 4) into learning and upbringing methodology and cultural-educational didactics (dialogue as search for truth, heuristics etc.).

Problems of dialogue functioning in cultural-educational space of higher education have been characterized: transferring the existential-informative interaction of the subjects from education constituents into intercultural communicative practices that are not entirely continuation of dialogization of the aim, content and subject-subject relations. The content and objective side of the dialogue are significantly deprived of heuristics and axiology; the dialogue is interpreted solely as the way of establishing a person's sociality; and tolerance is seen as toleration without borders and behavior determinants.

The dialogue and tolerance principles, as intellectual-ethical factors, are directing cultural-educational space to its uniting in objective dimension (combination of real elements of socially formed cultural-educational space) and in subjective dimension as a combination of elements which are mostly (sometimes virtually) existing in person's consciousness as a desired norm, intention and ideal. In this way the space is becoming the continuum presented as an idealized model of the unity of physical and social dimension – time, as relative steadiness, continuity, entirety, dialectics and dynamics of discontinuity and continuity.

The doctrines and strategies which have spread in the modern cultural-educational space (multi-culturalism, interculturality and transculturality, cross-culturality, nationalism, the concept of global-oriented education, the ideas of assimilation and accommodation etc.) have been analyzed. The essential deviations concerning their orientation to universal and human senses have been determined. Reasoning the thought that cultural-educational space originates as the continuum of innovative person formation only on the basis of the subjectivity of Homo educandus, his sociality, the unity of science and education, culture and education, ensuring this process institutionally, actualizes the mission of modern education as a pre-condition of cultural-educational space. It has been demonstrated that the main task of education in the mentioned context, on the one hand, has to be ensuring the implementation of education dialogicality by the subject and, on the other hand, elimination of monologicality in institutions of education, science and culture. In this sense dialogization arises as the major process of filling the aims, content, organization-management conditions, which create institutions of cultural-educational space, and forming the methodology of personality self-development, his intellectual-ethical and spiritual-praxeological developmental growth.

The trends of dialogics development concerning the life activity's vectors of the subjects of cognition and social-spiritual growth have been defined. In this sense the institutional unity has been added with a) theoretical developments of dialogical strategies of cultural-educational space; b) examples of implementation of dialogue and tolerance in scientific-educational projects; c) contextual explications of the mechanisms of dialogics introduction into the curriculum and strategies of cultural-educational institutions and practices; d) reasoning and giving the recommendations on organizing and carrying out the communicative practices using the example of the dialogical universals of the religious ethics of the nationalities of Northern Azov Area.

The dialogue and tolerance principles have a significant influence on developing the spiritual system parameter of cultural-educational space where philosophical reflection adds some praxeology and interculturality. The dialogue of cultures, holding the prominent place in the cultural-educational space, requires the cross-light of the issue of culture dialogue, which is explicated as a combination of spiritual values, rules and norms that regulate informative-existential interaction of subjects of the space.

Key words: dialogue, continuum, cultural-educational space, culture of dialogue, principle, subjectivity, sociality, tolerance, philosophical reflection.